

На правах рукопису

ЯКУПОВ Марат Назимович

ДІЯЛЬНІСТЬ КОНСТИТУЦІЙНО-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАРТІЇ
В УКРАЇНІ
/1917 - 1918 рр./

07.00.01. - Історія громадських рухів і
політичних партій

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата історичних наук

Київ - 1994

АВ 30.001

Дисертація є рукопис

Роботу виконано на кафедрі загальної історії гуманітарних факультетів Київського університету імені Тараса Шевченка.

Науковий керівник - доктор історичних наук, професор Шевчук В.П.

Офіційні опоненти - доктор історичних наук, професор, член-кореспондент АН України Курас І.Ф.

- кандидат історичних наук, доцент Діброва С.С.

Провідна організація - Київський державний технічний університет будівництва і архітектури

Захист відбудеться "1" ^{квітня} березня 1994 р. о 12 годині на засіданні Спеціалізованої ради К 068.18.03 при Київському університеті імені Тараса Шевченка /252601, м.Київ, вул.Володимирська, 60, ауд. 349/.

З дисертацією можна ознайомитися в науковій бібліотеці Київського університету /вул.Володимирська, 58/.

Автореферат розіслано "28" лютого 1994 року.

Учений секретар
Спеціалізованої ради,
кандидат історичних наук

доцент ІВАНЦОВА І.В.

ЛННБ України ім.В.Стефаника

00756516 (U)

Актуальність дослідження історії конституційно-демократичної партії пов'язана з загостренням інтересу вчених і суспільних діячів до проблеми багатопартійності. Посилюча диференціація сучасного українського суспільства веде до посилення ролі та значення політичних партій в житті країни. Політична система України наближається в своєму розвитку до парламентської демократії, за що боролася в свій час партія кадетів. Ідеалом суспільного устрою для сучасних демократичних сил є правова держава, ідеї якої спільноувували кадетські теоретики.

Створення незалежної Української держави викликає інтерес до історії ідей і традицій державної побудови в Україні. Особливе місце в цьому розумінні займає період 1917-1918 рр., коли ідеї української державності були близькими до свого здійснення. Партія кадетів була однією з головних дійових осіб у боротьбі навколо цієї проблеми. В Україні в цей період діяло три табори політичних сил: 1/ національно-демократичний, об'єднавши українських соціалістів і лібералів, які виступали за ті чи інші форми української державності /автономія, незалежність/; 2/ російські партії поміркованих соціалістів і лібералів, які притримувалися принципу "єдиної і неделимої Росії"; 3/ більшовики та інші ліворадикальні сили, які проголошували право нації на самовизначення, але на практиці вели курс на світову соціалістичну революцію під егідою російського "пролетаріату". Перший та третій табори зважались крайніми силами, які пропонували радикальні перемини чи то в національному, чи то в соціальному плані. Винятково складним було становище представників другого табору, які схилились до еволюційного рішення комплексу соціальних проблем при збереженні стабільності суспільства. Їм приходилось вести політичну боротьбу на два фронти - проти українського руху та проти більшовизму. Головною силою цього табору виступила конституційно-демократична партія.

Конституційно-демократична партія була заснована в Ковтні 1905 р. шляхом зливання двох російських ліберальних організацій - "Союза освобождения", об'єднавши інтелігенцію, котра стояла на платформі журналу "Освобождение", та "Союза землер-конституціоналистов", який складався з земських діячів-лібералів. Партія створювалась як парламентська та виступала за затвердження конституційної монархії та принципів правової держави. З метою привернення уваги мас до партії рішенням П з'їзду /1906 р./

було прийнято іншу назву - "Партія Народної Свободи". З того часу партія мала дві офіційні назви.

Кадетська партія мала значний вплив і вагу в політичному житті Росії. Тому вивчення її діяльності в Україні може дати відповіді на багато запитань, пов'язаних з історією української державності. Реалістичні відповіді на ці запитання допоможуть уникнути помилок і соціальних конфліктів у сучасній державній розбудові України.

Стан наукової розробки проблеми. Діяльність конституційно-демократичної партії - одна із самих мало вивчених тем у вітчизняній історичній науці. Написання історії партії народної свободи розпочалось ще самими кадетами. Насамперед, це стосується лідера партії П.М.Мілюкова, який першим із професійних істориків розпочав описувати революційний рух в Росії 1917 року. До праці над своєю "Историей второй русской революции" П.М.Мілюков приступив уже в листопаді 1917 р. в Ростові-на-Дону¹, а у 1918 р. - продовжував у Києві², де було видано перший випуск книги³. Всі три випуски праці були видані в Софії у 1921-1923 рр.

Помітно в праці Мілюкова те, що він розглядав революцію як єдиний революційний процес, що розпочався в Лютому і досяг своєї кульмінації в Жовтні.

Події, які нас цікавлять, викладені у другому томі книги Н.Полонської-Василенко⁴. Але можна відзначити вплив на її погляди М.П.Василевка, кадетського діяча, який з 1923 р. став чоловіком авторки. Він відчувається в позитивній оцінці Н.Полонської-Василенко діяльності уряду гетьмана П.Скоропадського⁵.

Радянська історична наука недостатньо уваги приділила вивченню історії конституційно-демократичної партії. Така позиція була зумовлена ідеологічним фактором, відсутність свободи в дослідженнях радянських істориків.

¹ Мілюков П.Н. Воспоминания. - М., 1991. - С. 12.

² Думова Н.Г. Кадетская контрреволюция и ее разгром. - М., 1992. - С. 115.

³ Мілюков П.Н. История второй русской революции. - Т. I. - Вып. I. - Киев, 1919.

⁴ Полонська-Василенко Н. Історія України. - К., 1993.

⁵ Там же. - Т. 2. - С. 515-516.

Методологія, ідеологічне забарвлення та тон радянських досліджень про партію кадетів були закладені В.І.Леніним. В своїх працях В.І.Ленін розглядав роль і місце кадетів у політичному житті Росії з позиції завдань більшовицької партії в боротьбі за владу. Про це говорять назви ленінських статей: "Революционная борьба и либеральное мажорство", "Победа кадетов и задача рабочей партии", "Кадеты, трудовики и рабочая партия"¹ і т.і. Ленін визначає кадетську партію як буржуазну, не дивлячись на її невизначений соціальний склад, як партію погоджування з царизмом, як головну партію контрреволюції і, напевні, як партію "зрадочаро народа". Ці визначення-являки присутні в усіх працях радянських істориків.

Вивчення історії партії кадетів розпочалось у 20-х рр. Ця тема висвітлена в працях Іл.Ващина, М.М.Покровського, В.Стального, "Истории ВКП/б/" під редакцією Є.Ярославського² та ін. У них з ленінських позицій дається характеристика кадетської партії, її стратегія і тактика. Ці праці не були виконані на високому науковому рівні, мали популярну, пропагандистську спрямованість. В українській радянській історіографії початкового періоду вивчення даного питання носило фрагментарний і ситуативний характер³.

Розвиток радянської історичної науки - а відповідно і опрацювання проблем 1917 р. - було перервано сталінськими репресіями. Спрощене розуміння Жовтневої революції, ролі кадетської партії, характеру національного руху в Україні було названо Коротким курсом ВКП/б/⁴.

¹ Ленин В.И. Полн.собр.соч. - Т. 10. - С. 256-265; Т. 12. - С. 271-352; Т. 13. - С. 143-147 и др.

² Ващин Ил. Политическая партия и русская революция. - М., 1922; Покровский М.Н. Очерки по истории революционного движения в России XIX-XX вв. - М., 1924; Стальной В. Кадеты. - Харьков, 1929; История ВКП/б/. - М., 1929.

³ Андреев А.З. Харьков при Ленине //Летоп. рев. - 1925. - № 1. - С. 37-52; Іртізов А. Трудовой конгресс //Летоп. рев.- № 2. - С. 90-137; Кин Д. Деячичина. - Д., 1927; Глобенко П. Шляхи і банкрутство української контрреволюції //Промова на процесі СВУ. - Харків, 1930 та ін.

⁴ История Всесоюзной Коммунистической партии /большевиков/: Краткий курс. - М., 1945.

Хрутовська відлага зробила можливим наукове дослідження резолюції 1917 р. на основі розширення та поглиблення джерельної та історіографічної бази. Більш активно стали виступати противники більшовиків, у тому числі кадети, котрі розглядались, однак, як об'єкти першого "лінійського" партії¹.

В кінці 50-х - напочатку 60-х рр. оформилась група істориків, яка поставила завдання "нового прочтения" Леніна, "показати драматизм исторического выбора, как через массу случайностей пробивает себе путь историческая закономерность"². Новий концептуальний кут зору на проблему було запропоновано П.В. Волобуєвим. На відміну від своїх попередників він стверджував ідею альтернативності історичного вибору в 1917 р. Рострімівсько-партійна боротьба в кінцевому результаті визначила перемогу більшовиків³. Новаторські концепційно-методологічні постигнути зазнали атаку істориків охоронного напрямку - Трапезникова, Гапоненка⁴.

В зв'язку з північними ювілеєм Лютневої та Квітневої революцій вийшли монографії І.І. Мінца⁵, Є.Н. Буджалова⁶, В.С. Дячкова⁷, В.Я. Лавричева⁸. Ці дослідження помітно розширили горизонти радянської історичної науки того часу. Деякі питання, підняті в монографіях, такі, наприклад, як ступінь опозиційності буржуазії маризму, роль Державної думи в Лютневій революції та інші, і сьогодні звучать полемічно.

¹ Комин В.В. Бачачество буржуазных и мелкобуржуазных партий России в период подготовки и пробы Великой Октябрьской социалистической революции. - М., 1965.

² Историческая наука и некоторые проблемы современности. Статьи и обсуждения. - М., 1969.

³ Волобуев П.В. Пролетариат и буржуазия России в 1917 году. - М., 1964.

⁴ Трапезников С.П. На крутых поворотах истории: Из уроков борьбы с revisionизмом внутри марксистско-ленинского движения. - М., 1971; Гапоненко Л.С. Рабочий класс России в 1917 г. - М., 1970.

⁵ Минца И.И. История Великого Октября. - Т. I. - М., 1967.

⁶ Буджалов Э.Н. Вторая русская революция. - М., 1967.

⁷ Дячкова В.С. Русская буржуазия и царизм в годы первой мировой войны. / 1914-1917/. - М., 1967.

⁸ Лавричева В.Я. По ту сторону баррикад. - М., 1967.

У 70-ті роки інтерес істориків до проблеми непролетарських партій дещо підвищився. Цінною в цьому відношенні стала книга Х.М.Астраха на¹, присвячена взаємовідносинам більшовиків з їх політичними противниками. Нецільові на широту теми, в книзі достатньо докладно розглянена історія виникнення кадетської партії; еволюція її ідеології, внутріпартійні відносини.

Важливим внеском в дослідження історії Державної думи, її взаємовідносин з царським урядом стала монографія Є.Д.Черменського². Погляд з документами фонду перлюстрації департаменту поліції автором було введено в оборот ряд документів кадетської партії, фонду П.М.Мілюкова. Протокол засідань ЦК, парламентської фракції та конференцій розкривають внутрішню життя партії кадетів.

Значний внесок у розробку історії буржуазних та поміщицьких партій внесла монографія Л.М.Спиріна³. В ній представлені важливі загальнотеоретичні питання вивчення непролетарських партій Росії. Здійснена спроба визначити чисельність партій кадетів.

Проблеми багатопартійності стали в центрі уваги української історичної науки в 70-80 рр. В працях цього періоду торкалась діяльність кадетської партії, питання її стратегії і тактики⁴.

¹ Астрахан Х.М. Большевики и их политические противники в 1917 году. - Л., 1973.

² Черменский Е.Д. Государственная дума и свержение царизма в России. - М., 1976.

³ Спирин Л.М. Крушение помещичьих и буржуазных партий в России /начало XX в. - 1920 г./ - М., 1977.

⁴ Кувас И.Ф. Торжество пролетарского интернационализма и крах мелкобуржуазных партий на Украине. - К., 1978; Він же. Початковий уривок історії. - К., 1986; Мазур П.П. Українське буржуазно-демократичне партії в советській історіографії. //Більшевики в Україні: від революції до революції. - К., 1982; Терещенко А.І. Політична боротьба на півночі домініюючих класів України в період підготовки до революції. - К., 1974.

У 80-х рр. радянська історіографія приступила до вивчення безпосередньо партії народної свободи. Важливим в цьому плані є монографія В.В.Шелохаєва¹. В ній зроблено глибокий аналіз соціального складу партії, розглянуто альтернативні шляхи вирішення соціально-економічних проблем Росії, запропоновані надекатами, тактику партії.

Важливим віком став вихід у світ колективної праці "Непролетарские партии России. Урок истории"². У ньому власне простежена еволюція російських поміщицьких і дрібнобуржуазних партій протягом усього періоду їх існування. Велика увага в монографії приділяється історії національних неосоветарських партій.

Особливу увагу необхідно приділити працям Н.Г.Думової, яка всю свою наукову діяльність присвятила вивченню конституційно-демократичної партії³.

Цінність праць Н.Г.Думової - в величезній кількості джерел, залучених нею. Серед них, наприклад, документи Російського закордонного архіву в Празі. Думова вивчила велику кількість зарубіжних монографій з даної проблеми та кваліфіковано вступає в дискусії зі своїми опонентами. Однак оцінки Н.Г.Думової діяльності кадетської партії не були вільними від впливу радянської ідеології. І ми можемо простежити еволюцію поглядів ученої в процесі зміни суспільно-політичного клімату в країні.

Усі згадані праці, однак, не порушили безпосередньо проблему історії кадетської партії в Україні. Перше слово з цієї теми було сказано в кандидатській дисертації Л.П.Гапонової⁴. Досліджую-

¹ Шелохаев В.В. Кадеты - главная партия либеральной буржуазии в борьбе с революцией 1905-1907 гг. - М., 1983.

² Непролетарские партии России. Урок истории. - М., 1984.

³ Думова Н.Г. Малоизвестные материалы по истории корниловщины. //Вопль истории. - 1968. - № II. - С. 69-93; Ее же. Из истории кадетской партии в 1917 году //Ист. зап. - 1972. - Т. 90. - С. 109-159; Ее же. Кадетская контрреволюция и ее разгром. Октябрь 1917-1920 гг. - М., 1982; Ее же. Кадетская партия в период первой мировой войны и февральской революции. - М., 1988; Ее же. Кончилось ваше время... - М., 1990.

⁴ Гапонова Л.П. Кадеты и большевики Украины: доктрина, противоборство и исторические результаты /маст-октябрь 1917 г./ //Автореферат диссертации... канд.ист.наук. - Одесса, 1992.

чи боротьбу більшовиків з партією народної свободи, автор висвітлює структуру та чисельність кадетів на Україні, їх програму та тактику. Багато уваги приділено українським організаціям кадетського напрямку. Однак, на наш погляд, дисертація страждає надоліком фактичного матеріалу саме з історії конституційно-демократичної партії в Україні. Викликає сумнів визначення чисельності кадетів на Україні в 7,5-8 тис.чоловік при середній чисельності повітової організації - біля 100 чоловік, губернської і обласної - 200-300 чоловік¹. Простий добуток останніх чисел і кількості губерній України на той час дає результат, набагато менший, ніж 7,5-8 тис.чоловік.

Таким чином, аналіз літератури свідчить про те, що історія конституційно-демократичної партії в загальноросійському масштабі та в Україні лише починає досліджуватися. Знання, які сьогодні має вітчизняна історична наука про кадетські організації, уривчасті та неглибокі. Виходячи з цього виникає мета дослідження, яка містить наступні завдання:

- визначити власову природу конституційно-демократичної партії, її соціальну базу, структуру партійних організацій на Україні, виявити активних діячів партії;

- осмислити ідеологію, програму партії народної свободи, визначити її позиції з українського питання;

- показати роль партії кадетів в установленні післялютневого режиму в Україні, протистояння партії з українським національним рухом і більшовизмом;

- визначити роль і місце кадетської партії в процесі державної побудови України /УНР, гетьманат/.

Досліджуючи діяльність конституційно-демократичної партії в Україні в 1917-1918 рр., автор вирішує своє завдання двома напрямками. Перший - дослідження дій центральних органів партії відносно України, другий - вивчення діяльності кадетських організацій власне в Україні. В полі зору цього дослідження опинилися,

¹ Гапонова Л.П. Кадети и большевики Украины: доктрина, протистояние и исторические результаты /март-октябрь 1917 г.// Автореферат диссертации... канд.ист.наук. - Одесса, 1992.

головним чиним, організації Центральної, Східної та Південної України.

Наукова впливна праці визначається тим, що в ній досліджуються питання, які були маловивчені в історичній літературі. Зважаючи на науковий обіг світлих невідомі документи та матеріали, ці праці, природно, не розв'язують повністю проблему, а лише висвітлюють аспекти для подальшого поглибленого дослідження.

Методологічну основу дисертаційного дослідження складає конкретньо-історичний підхід на основі порівняння різних класів з вивченням логіки наукового аналізу та врахування закономірностей розвитку таких суспільних явищ, як соціальні революції, національно-визвольні рухи; врахування об'єктивних і суб'єктивних факторів у визначенні соціальної боротьби, що дає відповідь на питання, чому була реалізована та чи інша історична альтернатива.

Джерельна база цього дослідження різноманітна. Насамперед, це праці кадетських лідерів¹, опубліковані документи конституційно-демократичної партії². Особливий інтерес представляють документи, що зв'язані з життям письменника В.Г.Короленка³, який був прирахований В.І.Леніним до "околокадетской" інтелігенції⁴.

Великий інтерес представляють опубліковані документи, які дають уявлення про політичне становище буржуазії, кадетської партії до і після Лютневої революції, діяльність кадетської фракції в Державній думі⁵.

¹ Владівський В.И. Основа жизни - познавше истины //Новый мир. - 1963. - № 3; Кизиняттар А. Партия народной свободы и ее идеология /кадеты/. - Пг., 1917; Мильков П.Н. Тактика фракции народной свободы во время войны. - Пг., 1916. и др.

² Конституционно-демократическая партия. Съезд 12-18 октября 1905 г. - СПб., 1905; Протоколы ЦК кадетской партии периода первой российской революции //Росп. история. - 1990. - № 2. - С. 33-48 и др.

³ Негре об П.И. В.Г.Короленко. Летопись жизни и творчества. 1917-1920. - М., 1990.

⁴ Ленин В.И. Полн. собр. соч. - Т. 51. - С. 47-48.

⁵ Государственная дума. Стенографический отчет: Четвертый созыв. - СПб., 1914; Буржуазия накануне февральской революции. Документы департамента полиции. - М., -Л., 1927; Русское политическое масонство 1906-1918 /Документы из архива Губерговского института войны, революции и мира/ //Ист. СССР. - 1969. - № 6. - С. 119-134 и др.

Група опублікованих документів про революційний рух і громадянську війну також містить ряд відомостей про діяльність партії народної свободи¹.

Велика група джерел відноситься до періодичних видань даного періоду. Насамперед, це органи партії народної свободи, як центральні, так і українські², періодика, яка видавалась органами влади³, газети інших партій⁴, серед яких особливе місце займає "Киевская мысль" - орган мейнстрімів, що поділяв ліберальні ідеї та детально інформував про внутрішнє життя партії кадетів. Немало інформації з даної проблеми дають так звані безпартійні видання, як правило, буржуазного напряду⁵.

Цінним джерелом є спогади діячів кадетської партії⁶, учасників подій⁷. Мемуаристи з різних політичних точок зору дають

- 1 Большевистские организации Украины. Организационно-партийная деятельность /февраль 1917 - июль 1918/. Сб. док. и мат. //Рук. кол. сост. П.Л.Варгаюк. - К., 1990; Харьков и Харьковская губерния в Великой Октябрьской социалистической революции. Сб. док. и мат. Февраль 1917 - апрель 1918. - Харьков, 1957; и др.
- 2 Речь. - Петроград; Наше дело - Петг.; Наш век. - Петг.; Вестник партии народной свободы. - Петг.; Южная газета. - Киев; Народная свобода. - Харьков; Одесский листок. - Одесса; Полтавский день. - Полтава; Лебединский вестник. - Лебедин; Морозовская речь. - Хосел и др.
- 3 Вісті з Української Центральної Ради; Известия Исполнительного комитета Киевского совета объединенных общественных организаций и др.
- 4 Голос социал-демократа. - Киев; Донецкий пролетарий. - Луганск; Донецкий пролетарий. - Харьков; Правда. - Петроград и др.
- 5 Киевлянин. - Киев; Одесские новости. - Одесса; Про дт. - Одесса; Южная мысль. - Одесса и др.
- 6 Дилуков П.Н. Воспоминания. - М., 1991; Могилянский Н.М. Трагедия Украины //Актив русской революции. - Т. II. - М., 1991. - С. 74-105; Набоков В. Временное правительство /Актив русской революции. - Т. I. - С. 9-96; и др.
- 7 Андриєвський В. З минулого. - Т. I. - Нью-Йорк, 1923; Т. 2. - Берлін, 1923; Винниченко В. Відродження нації. - Київ - Гідавль, 1920; Горшанко А. Історія України. 1917-1923. - Т. I. - Ужгород, 1932; Т. 2. - Ужгород, 1932.

нам можливість побачити обсяжну картину народного руху. Серед них треба відзначити працю лідера білого руху А.І.Денікіна. Його "Очерки Русской смуты" є не тільки цінним джерелом, але й історичним дослідженням, яке ґрунтується на документах авторського фонду та інших архівів. У своїй праці колишній генерал висвітлює волю партії народної свободи в подіях, починаючи від жовтого і закінчуючи громадянською війною. Особливий інтерес для нас представляє діяльність партії на Україні у 1918 р., яка показана у відповідному розділі книги¹. А.І.Денікін оцінює політику українських кадетів з позиції російського націоналіста та вірного союзника Антанти. Тому "германофільство" П.М.Мілюкова та українських кадетів у 1918 р., їх участь в управлінні Українською державою викликає засудження у А.І.Денікіна.

Важливим джерелом вивчення історії партії є архівні документи. В Центральному державному історичному архіві України зберігається друкована продукція Київського та Полтавського комітетів партії з програмними заявами, програмами, зверненнями, деклараціями. В Центральному державному архіві вищих органів державної влади та органів державного управління України містяться протоколи засідань Центральної ради, в яких приймали участь кадети, а також документи, пов'язані з роботами Ради Міністрів Української держави, в якій брали участь члени партії народної свободи. В Державному архіві Одеської області в фонді редактора газети "Одесский листок" С.Ф.Штерна є статті кадетів, написані для газети. Серед цих статей є також автографи П.М.Мілюкова. Фонди Державного архіву Російської Федерації містять листи з України до П.М.Мілюкова, листування Центрального комітету та Головного комітету України. В рукописному відділі Центральної наукової бібліотеки Академії Наук України є біографічні матеріали М.П.Василенко.

На базі всіх вище названих джерел підготовлена ця дисертація. Її структура та зміст обумовлені основними завданнями, які поставлені для дослідження.

¹ Деникин А.И. Гетманство и Директория на Украине // Революция на Украине. Революция и гражданская война в воспоминаниях Белогвардейцев. - М.; Л., 1930. - С. 136-135.

Дисертація складається з вступу, чотирьох глав, висновків, додатків і списку використаних джерел і літератури.

У першій главі - Соціальна база, структура та програма конституційно-демократичної партії - показана різноманітність соціальної бази та складу кадетської партії. Головною складовою частиною партії була інтелігенція - від університетської професури до вчителів і лікарів. Це підтверджує склад керівництва кадетських комітетів: головою Київського комітету був юрист Д.М.Григорович-Барський, Харківського - професор М.Н.Соболев, Одеського - юрист, автор книг з державного права, Б.О.Веліхов. В партії були також набагато чисельні представники буржуазії та дворянства. Масовою опорою партії була міська дрібна буржуазія. На селі кадати майже не мали впливу, їх підтримували тільки селяни-землевласники. В партію входили окремі робітники. В великі трудові колективи шлях кадатам був закритий.

Такі різні верстви суспільства були об'єднані в кадетській партії ідеями лібералізму, прагненням до політичного реформування зі збереженням стабільності суспільства.

У главі розглядаються структурні зміни в кадетській партії в Україні у 1917 р. Показано, що навколо великих партійних центрів - Києва, Харкова, Одеси - відбувався процес консолідації кадетських груп, створення обласних організацій. Зростання організацій призвело до створення в Катеринославі "отделенія" партії, а в великих містах - дільничих комітетів. Посилення впливу кадетів України підтвердив факт включення до складу Центрального комітету партії представників Харківського обласного комітету - професорів О.Я.Таубарга, О.В.Маклепова, М.Н.Соболева.

Кадети України притримувались головних загальнопартійних програмних вимог. Однак, в березні 1917 р. на обласному з'їзді в Києві вони висловились за "низьку постановку аграрного вопроста" та вирішення його в плані націоналізації землі. Пропозиція ця залишилася без наслідків¹.

Вивчення програмних заяв дало можливість зробити висновок

¹ Київська думка. - 1917. - 22 марта.

про те, що серед кадетів України існувало дві течії. Одна повністю підтримувала лівік ЦК. До неї відносились, головним чином, кадати півдня та сходу України. Другий напрямок складала більша частина кадетів Київської обласної організації. Вони складали ліве крило партії. Особливо це видно на прикладі національної проблеми: ліві вимагали керівництво партії повернутися обличчям до вимог українського народного руху. Слід, однак, відзначити, що обидві партійні течії були віддані принципу "єдиної і неделимої" Росії. Київські кадати були в епіцентрі українського національного життя та краще бачили його тенденції й перспективи.

У другій главі розглядається Стратегія і тактика кадетів в Україні від Лютого до Квітня. В цей період політика партії полягала: 1/ в зусиллях устанавити контроль над ходом революційних подій через опанування органами влади; 2/ протистоянні українському рухові; 3/ протистоянні лівому радикалізму. У зв'язку з цим друга глава складається з трьох параграфів, в яких досліджуються названі складові кадетської діяльності.

У першому параграфі висвітлена роль кадетів в організації влади на місцях, зміцненні впливу Тимчасового уряду через його комісарів та громадські комітети. Губернські комісари Києва, Одеси та Харкова були членами партії народної свободи. Відповідно це були М.О.Суковкин, Л.О.Веліхов, А.Н.Ковитін¹. Громадські комітети - тимчасові органи влади, які виникли на базі місцевих дум з залученням до них демократичних елементів, у тому числі навіть представників Рад робітничих і солдатських депутатів. Кадети з самого початку прагнули грати керівну роль у комітетах. І це їм певною мірою вдавалося. В Одесі, наприклад, єдиною політичною партією у складі громадського комітету була партія кадетів. В той же час зі своїми представцями на владу виступали Ради робітничих і селянських депутатів, українські національні ради. Таким чином, політичне життя України досяглось і утримати повний контроль за ходом подій кадетам не вдавалось. Великі надії кадати покладали на вибори до нових

¹ Известия Исполнительного Комитета Киевского Совета общественных организаций. - 1917. - 16 марта.

міських дум, які мали, на їх думку, посади владі більш цілісний та легитимний характер. Вибори /липень-серпень 1917 р./

до органів місцевого самоврядування принесли, однак, поразку кадетам. Лише в Одесі, Харкові і деяких повітах Харківської губернії кадети зайняли друге місце¹. В міських думах Києва, Одеси, Полтави кадеты створили блоки з російськими поміркованими соціалістами. В Харківській думі такий блок не відбувся. Тактика кадетів в думах полягала в гасінні класової боротьби розсередженні уваги на змінненні здобутих Ленінов революцією свобод, захисті громадянських прав, комунальних проблемах. Міські думи не відіграли, тим не менш, тієї стабілізуючої ролі, на що сподівалася партія кадетів. В Україні продовжувався процес суспільної дезінтеграції, активним учасником якого став український національний рух.

Проблеми відносин кадетів з українським рухом присвячений другий параграф. Центральною подією в цих відносинах була липнева політична криза. Вихід міністрів-кадетів із Тимчасового уряду в зв'язку з українським питанням, викликав замирення над партію деякими кадетами-українофілами, проклад стіну непорозуміння між Ц. і Київським комітетом партії народної свободи. Липнева криза підірвала авторитет партії кадетів в масштабах усієї країни і послабила її позиції в самій Україні. Дисертант робить висновок, що політична криза липня 1917 р. стала кризою ідеології кадетської партії, яка в своєму розвитку відставала від розвитку суспільної свідомості.

Щоб не опинитися за бортом політичного та суспільного життя України, кадеты використовували угоду між Тимчасовим урядом та Центральною радою від 3 липня і звійшли до складу ради в числі представників національних меншин. Однак, оточені атмосферою недовір'я, кадеты не могли суттєво вплинути на політику Центральної ради.

На думку автора даного дослідження, небажання керівництва кадетської партії піти назустріч вимогам надання Україні автономії, зводилося вирішення цього питання до скликання Установчих

¹ Центральный державный архив вищих органов власти та управления Украины. - Ф. IIII5. - Оп. I. - Стр. 46. - Арх. 3-68.

зборів посилили сепаратистські настрої в українських колах. Вони впливали до кінця зв'язу Генерального Секретаріату - виконавчого органу Центральної ради - про скликання Українських Установчих зборів і заснування українських Збройних сил - "Вільного Козацтва". - Ці очевидні кроки на шляху до незалежності Української держави зробили неможливою подальшу участь кадетів у Центральній раді. Таким чином, кадати були ще раз потиснуті з своїх позицій.

У третьому параграфі розглядається боротьба конституційно-демократичної партії з іншим її противником - лівим радикалізмом. Просліджується ця боротьба двома напрямками, пов'язаними з питанням війни і миру та соціальними реформами, центральна місце серед яких займала аграрна проблема. В цій частині дослідження показало, що кадати України підтримували загальнопартійний курс на доведення війни "до переможного кінця" і відкладення соціальних реформ до скликання Установчих зборів. Курс на продовження війни був обумовлений насамперед бажанням кадетів, щоб Росія займала позиції рівноправного партнера в світовому співтоваристві. Розуміючи, що війна є каталізатором революції, кадати проте не змогли перебороти себе, принести в жертву внутрішні політичні проблеми питання зовнішньої політики.

В земельному питанні намагання кадетів дотримати інтереси землевласників через систему викупів можна розглядати як власний егоїзм, а можна розуміти як бажання поважати та змінювати інститут приватної власності, який служить фундаментом добробуту суспільства. Так чи інакше політика кадетів не відповідала психології народу, який знаходився в крайній нужді. Маса пішла за тими, хто пропонував рішучі і радикальні заходи.

У третій главі - Кадати і проблема української державності - висвітлена діяльність конституційно-демократичної партії, яка спрямована проти більшовизму, і яка визначала відношення кадетів до проблеми української державності. Українська державність стала інструментом в боротьбі кадетів проти республіки Рад. Саме тому київські кадати займали Центральну раду видати спеціальний акт, проголошувальний незалежність України. Правда, більша частина українських кадетів не підтримала ІУ Універсал, випущений з цього приводу.

Не маючи можливості брати участь в державному управлінні УНР, яка захопилася соціалістичними експериментами, кадети ввійшли до уряду гетьмана П.Скоропадського. Мотив участі кадетів в управлінні незалежною Українською Державою, до того ж під егідою вчорашнього ворога - Німеччини, був все тим же: Україна розглядалась як оплот у боротьбі з більшовизмом. Після перемоги над ним кадети уявляли Росію у вигляді делегації автономій - урок був здобутий із запізненням.

Українські кадети разом із лідером партії П.М.Мілюковим, прийнявши німецьку орієнтацію, пішли на ідейний розрив із рештою партії, що потягло за собою організаційне відокремлення кадетів України. Було створено Головний комітет, який об'єднав під своїм керівництвом кадетські організації України.

Ввійшовши до уряду гетьмана, кадети намагалися здійснити деякі свої програмні положення. Однак, перебуваючи в повній залежності від волі окупантів, уряд був змушений вести наступ на демократію з метою придушення народного невдоволення експлуатацією України Центральними державами.

Головний і провінціальні комітети кадетів висловлювали занепокоєння цими відступами від демократичних ідеалів партії¹, але не маючи самостійної сили, не могли змінити стан справ.

Перебування кадетів при владі в період гетьманщини супроводжувалося разом з тим розвитком елементів української державності. Міністр фінансів А.К.Ржепецький керував грошовою реформою по введенню національної валюти, яка, правда, забезпечувалася Німеччиною. Міністр освіти М.П.Василенко зробив немало для розвитку української культури. Відсутність головного елементу держави - армії, створення якої не заохочували окупанти, - зумовило неміцність гетьманського режиму та його падіння в кінцевому результаті.

Послаблення міжнародного та внутрішнього становища Центральних держав викликало переорієнтацію кадетів на союзників по Антанті, зацікавлених в єдності Росії. Шлях до зближення з союзниками розпочався у Києві, де восени 1918 р. зконцентрувалися антирадянські організації /"Союз відродження Росії",

¹ Киевская мысль. - 1917. - 10 сент.

ЛНБ

"Национальный центр", "Совет Государственного Объединения России" та ін./.

Безпосередній діалог із союзниками відбувся в Яссах /Румунія/, де було вирішено, що відтворення Російської держави розпочатися в території України, коли будуть висаджені союзні війська і де буде створено загальноросійський уряд.

Таким чином, проблема української державності була для кадетів другорядною. Головним було відродження єдиної і великої Росії, котра могла б займати гідне місце у світовому співтоваристві.

У висновках зроблені висновки про місце, роль і значення конституційно-демократичної партії в суспільно-політичному житті України 1917-1918 рр.; дається пропозиції для подальшого вивчення історії кадетів в Україні, використання цього дослідження в навчальних курсах, а також містяться рекомендації сучасним політичним діячам.

Історія конституційно-демократичної партії показує, що різні верстви суспільства такі, як інтелігенція, службовці, підприємці, селяни і т.і., об'єднані ідеями суспільного прогресу, можуть стати впливовою політичною силою, бути опонентами влади і самі стати її носіями.

Зростання кадетських організацій у 1917 р. /не тільки за рахунок правих елементів/ свідчить про те, що ідеї лібералізму могли мати майбутнє в Україні. Падіння же авторитету партії народної свободи проходило за рахунок помилкового курсу керівництва в соціальному, національному, зовнішньополітичному питаннях. Ця помилковість була пов'язана з зупинкою розвитку ідеології партії кадетів та її програми. Нові програмні положення 1917 р. з'явилися під тиском народного руху, коли впливу партії було вже нанесено зради.

Націоналістичне питання вирішувалося в кадетській програмі за рахунок надання самоврядувальним адміністративним ступеням законодавчих прав і культурного самовизначення народів, тобто нахилу ався північці національно-територіальних автономій. Такий підхід не відповідав реаліям та вимогам суспільного і національного життя во. земної Російської імперії.

Партія обрала незірчу тактику в післявоєнний період. Замість того, щоб вживати заходів, які б відповідали інтересам народних мас - насамперед в питанні війни й миру та земельному - і тим самим придбати популярність і силу, кадети розпочали боротьбу силовими методами з ліво-радикальними партіями, які використовували промахи лібералів. Боротьба проти головного противника кадетів-більшовицької партії - перетворилася в боротьбу проти народу, котрий пішов за тими політичними силами, які пропонували прості та радикальні заходи в вирішенні гострих питань.

Досвід кадетів показує, що в такі критичні моменти історії, як революція, суворе дотримання принципів законності /сподівання на народні представництва/ не завжди буває ефективним у спробі стабілізації влади. З іншого боку застосування сили проти народу може стати вінцем для цієї влади.

Історія кадетської партії періоду гетьманщини демонструє, що опора на іноземну військову силу зружує соціальну базу влади та робить її повністю залежною від волі інтервентів. Спроби реалізації програмних положень кадетів в таких умовах були превращені на чужачу.

У зв'язку з викладеним виникає кілька проблемних позицій, які потребують подальшого вивчення історії конституційно-демократичної партії, використанням результатів цього дослідження в сучасному процесі, а також в сучасній політичній діяльності.

1. Залюблюється невирішені питання чисельності кадетської партії в Україні. Його вирішення, на погляд автора, лежить у виявленні всіх місцевих кадетських організацій і вивченні їх історії.

2. Заслужує уваги питання динаміки організаційної структури партії кадетів протягом її історії.

3. Вимагає більш глибокого вивчення ідеології кадетів України. Вважається необхідним виявлення загальних ідеологічних чоренів, котрі робили можливим співробітництво кадетів із видатними діячами українського руху, а також їх ідейних розбіжностей.

4. Більш інтенсивно інтерес вивчення суспільної та політичної діяльності окремих представників партії народної єдиної України.

Так, наприклад, здається необхідним публікація спогадів й інших біографічних матеріалів М.П.Василенко, які зберігаються в Центральній науковій бібліотечі Академії Наук України та в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва, або розробка біографії М.П.Василенко з цих матеріалів.

5. Аспекти діяльності партії народної свободи, затронуті в цьому дослідженні, вимагають подальшого опрацювання, в тому числі на рівні місцевих партійних організацій.

6. Результати цієї дисертації можуть використовуватися в лекціях і спецкурсах з історії України та історії суспільних рухів і політичних партій ХХ сторіччя.

7. Досвід конституційно-демократичної партії повинні враховувати в своїй діяльності ліберали, котрі будуть набирати силу в зв'язку з формуванням середнього класу в Україні. Ідеї громадянських свобод, прав людини, принципи правової держави можуть мати успіх при достатній увазі до соціальних проблем. Ігнорування цих проблем веде до краху лібералізму і торжеству тоталітарних сил.

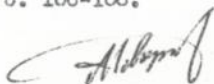
8. Успіх лібералізму в Україні також залежить від правильної постановки та вирішення національної проблеми. Повинні враховуватися та узгоджуватися прагнення українців і національних меншин. Помилки в національній політиці приводять до перемоги крайніх сил націоналістичного напрямку.

9. Ідеї лібералізму в союзі з ідеєю соціальної справедливості з вираженням загальнолюдських цінностей. Тому вони заслуговують уваги при опрацюванні Конституції України.

Основний зміст дисертації висвітлено в наступних публікаціях автора:

1. Партия кадетов в буржуазно-демократической революции 1905-1907 гг. // Первая российская революция 1905-1907 гг. в свете нового исторического мышления. Тезисы докладов и сообщений республиканской научной конференции 18-20 декабря 1990 г. - Т. П. - Голловка, 1990. - С. 36-37.
2. Идеинная борьба В.И.Ленина против партии кадетов // Сб.: Классы и партии на этапе социалистической революции и гражданской войны. - Одесса, 1991. - С. 36-38.

3. Политическая Борьба - ключ к выходу из кризиса. Современный этап политической реформы на Украине: теоретические и практические проблемы. //Тезисы докладов и научных сообщений республиканской научной конференции 17-19 октября 1991 г. - Одесса, 1991. - С. 35-36.
4. Идеология партии кадетов /1905-1907 гг./ //Сб.: Актуальные проблемы гуманитарной подготовки студентов. - Одесса, 1991. - С. 53-54.
5. Военная политика кадетов на Украине в 1917-1918 гг. //Сб.: Украина. Путь к независимости: история, современность, перспективы. Одесса, 1992. - С. 81-83.
6. Либералізація принципів державного будівництва в програмі конституційно-демократичної партії і сучасність. //Тези доповідей і виступів Всеукраїнської науково-практичної конференції. Квітень 1993. - Одеса, 1993. - С. 362-363.
7. Кадети та національно-визвольний дух на Україні в 1917 р. //Сб.: Українська державність: історія і сучасність. - Київ, 1994. - С. 186-188.

Подписано к печати 22.02.94 формат 60x84 1/16 объем 15 н.л.
Заказ № 32 Тираж 100 экз. Отдел оперативной полиграфии
ОГЭУ, 270100, ул.Советской Армии, 8

100.082A

AB 30.001